

ՀԵՉԱԿ

ՄԵՆՔ ԶԵՆՔ. ՈՐ ԿԸ ԿՈՐՑՆԵՆՔ.

Պատու մարդակերը եւ կատաղի գաղանը խրախճանքի մէջ է: Իր մարդակերութեան ժամանակ զոհին տված զարհուրելի չարչարանքները և իր անասնական կրքի հաճոյքն այժմ ընդարձակ ասպարեզ են գտել: Փառք հանգամանքներին, որ այսպիսի առիթ ստեղծեցին թիւրք պառու մարդակերի և թիւրք գաղանի համար: Ողորմելին Բօլգարիայի ազատումից ի վեր այլ ևս առիթը կորցրել էր իր այդ աննման խրախճանքներն անելու: Այժմ հայերն են իրանց խենթ շարժումներով առիթ ու միջոց տալիս նրան յագեցնելու իր գաղանային կիրքը, որ 15-16 տարի «ծով պահէն» արդէն բաւական է տեսնում:

Վայրենի, գաղանային կոտորածների հետ՝ գործադրված հայ ժողովրդի վրայ, այրած գիւղերի հետ, սովի հասցրած բազմութեան հետ, մեծաքանակ սպաննածների, բանտարկածների, աքսորածների հետ, — հիմա նա, այդ գաղան-մարդակերը, բազմաթիւ կիներ միանգամից է բռնաբարում, անլուր տանջանքների տակ մեռցնում հայ բանտարկւածներին, և ամեն մի պարագայում ճգնում յագեցնել իր անասնական կիրքը, որն է միակ կառավարիչը նրա մտքի, սրտի ու արարքների: Այդ աստիճանի է հասցրել նա իր արարքը երեւի նրա համար, որ այդ վայրենիքն քիչ է թւացել իր այն բոլոր նոյնօրինակ քաջագործութիւնները, որոնք դարերից ի վեր ստեպ-ստեպ գործադրել հայերի վրա՝ իր ամենագուրգուրած սովորութիւնն էր: Այո, յիշաւի, մենք ապրում ենք XIX-րդ դարու վերջերը, մի դար, որ այնքան պարծենում է իր մարդասիրական, ազատական, արդարասիրական գաղափարներով: Բայց սակայն այդ գաղափարները տեղի չունենալով եւրոպական կառավարութիւնների ուռած գանգում, որտեղից նրանք պէտք է գտնվէին սուլթանի կառավարութեան սեղմված գանգում, որը կարծես իր ամբողջ ջանքը միայն նրա վրա է գործադրում, որ չը կորցնէ վայրենի ժամանակների վայրենի յատկութիւնները: Եւ նա սխալված չէ: Եւրոպան, — մասնաւորապէս Զօն Բուլը — որ իրան Տաճկաստանի «բրիտանոնականների հովանաւորող» է հռչակել գիւլյումատական խնջոյքում արբեցողութեամբ պարապած միջոցին, սառնարիւն տանում է թիւրքի բոլոր վայրենութիւնները, որովհետեւ իր եսականութիւնը չէ շօշափված: Իսկ իրացն լրագիրների բոլոր հռետորական բացականչութիւն-

ներն ու գոչիւնները զնկալներ են, որոնցով խաղացնում են նրանց վրա ուշադրութիւն դարձնող երեսխաներին, և որոնք շատ վատ են հնչում այն արիւնալի տիղմի մէջ, ուր իրան իրել է սուլթանի աւաղակախումբը: Հապա գեսպանները, հապա Մարզուանի Կօլէջի պատուելիները, դրանք «ոչ մի ջանք չը խնայեցին փրկելու համար... ԵՐԿՈՒ ՀՈԳԻ»... Այո, լեւը մոռի ծնաւ, բայց երբ գորտն էլ ուղղւում է գոմէշի պէս մեծ լինել՝ ուռել ջանալով այն ժամանակ յայտնվում է անհերքելի փաստերով, այսինքն իրականութեամբ, որ գեսպաններն իրանց այդ հրաշագործութեամբ գոհացան, դրանց կառավարութիւնները բարձրաձայն գոչեցին՝ «պաշտպանում ենք մեր ոյժի չափ», իսկ Կօլէջի ամբիկացի պատուելիները — ցանկացողը թող ստուգէ Մարզուանի տեղեակ աղբիւրներից — իրանց երկու աղնիւ ուսուցիչների ազատման համար նոյնպէս ջանք թափեցին, ինչպէս գիշերները չը քնեցին: Գէ, Եւրոպա, թէ եւ թիւրքն իր ականջներով ու պայտերով ցոյց է տալիս, թէ ինչ կենդանի է ինքը, բայց և այնպէս այդ կենդանին քո գիւլյումատական ախոռում բաւական համարձակ շարժումներ ունեցաւ, փոշի բարձրացրեց, աչքդ կուրացնելով: Նա կարողացաւ օգտվել քո տէրութիւններից իրար հետ ունեցած հակառակ քաղաքականութիւններով՝ քո քթիդ տակին այնպիսի օյններ խաղալու համար հայերի գլխին, որ ուղղակի ծաղը էր քո, առիւծիդ, դէմ:

Եւ պառու-մարդակերը ձեռքերը շփելով, ճգնում է իրան հաւատացնել, թէ

Եւրոպան — իր գործի վրա է.

Հայկական յեղափոխութիւնը — յաղթվեցաւ.

Բանտերում — տեղ չը կայ.

Պաշտօնեան — իր կիրքը գոհացրեց (ամսավարձի փոխարէն).

Գատաստանը — դրակօնական է.

Գահը — հաստատ է.

Ամեն բան լաւ է գնում աշխարհիս ամենալաւ երկրում:

Վարնք են այն վերջին տեղեկագրութիւնները, որ ոտք լըղը փաշաները Կ. Պօլսում ու Հայաստանից հաղորդեցին սուլթանին, որը շապակեց Եւրոպայի հետ բաժանել իր ուրախութիւնը և նրա վրդովումը դադարեցընել ասելով — «խաղաղութիւն է տիրում Հայաստանում»:

Եւ սակայն այդ բոլորը շատ վատ է սքոզում այն

անդուստյ յուզումն, այն տենդային երկիւղը, որ ամեն-
մի քայլափոխում ցոյց է տալիս ինքը կառավարութիւնը
թէ Կ. Պոլսում և թէ Հայաստանում: Մութ բանտե-
րում շղթան աղմկում է, տանջանքներից պատճառած
աղաղակը թնդում է, թիւրքը հայերին կոտորում է,
հայ տղամարդերի, կիների, երեխաների դիակները լո-
ղում են արեան ճահիճում, — և միւս կողմից հայ աս-
պատակը լեռն է, հայ յեղափոխականն ամեն տեղ է,
հայ ժողովուրդը խլրտում է, յեղափոխական շարժում-
ները ծովի ալիքների պէս ընդարձակ շրջան են առ-
նում: հայկական խնդիրն ուռչում, խոչորանում է. . . և
ամեն բան դարձեալ իր տեղը չէ, և ամեն բան դարձեալ
վատ է դնում աշխարհիս ամենավատ երկրում:

Այդ բոլորը շարունակութիւնն է մի տրագէդիայի
(ողբերգութեան) որ ունի իր սկիզբը մի բանի տարիից
ի վեր արդէն, մի պատմական, անխուսափելի տրագե-
դիա, որ կատարվում է մի ստրուկ ժողովրդի մէջ: Եւ
այդ պատմական բեմի վրա երեւան է գալիս գիտակ-
ցական դերով ոչ միայն կրթված հայը և հայ ամբո-
խը, այլ և հայ կինը, որին, ինչպէս և առհասարակ
կնոջը, թիւրքը նկատում է իբրև կենդանի՝ յատկացված
միմիայն անասնական կրքի գոհացման: Բայց սակայն
այդպէս նկատված հայ կնոջն էլ նոյն թիւրքը դատա-
պարտում է, իբրև յեղափոխականի, երկարամեայ շղ-
թայական բանտարկութեան, և այդ արարքով իր վայ-
րենի տեղովն իսկ խոստովանում, թէ կինը լոկ այն չէ,
ինչ ինքը, թիւրքը, կարծում է: Ճիշդ է թէ եւ, որ այդ
սրբուհին, աւաղ իր բանտային չարաբանքներով
անգամ չը կարողացաւ խուսափել թշուառ հարուածից,
թիւրքի վայրենի կրքից: Բայց դա դարձեալ մի յաղ-
թանակ է մեզ համար՝ տիկին Սրբուհու դատապարտու-
թիւնը, որպէս յաղթանակ ենք համարում՝ մեզ համար
այն սոսկալի ինկվիզիցիայից, տանջանքներից յետոյ՝ Գա-
ղատիայում արձակած վայրենի դատապարտութիւնները:

Իւս սուլթանի կառավարութիւնն իր այդ վայրենի
հարուածներով, որ եղած ու չեղած տեղը հասցնում է մեր
գլխին, հետեւում է մէկ այնպիսի խեղացնոր քաղաքա-
կանութեան, որ յատուկ է այն ամեն քայքայվող կառա-
վարութիւններին, որոնց ոտքի տակ հողը շատ խախուտ
է, որոնք գուշակում են իրանց կորուստը և թափում են
ամեն ճիգ գէթ փոքր-ինչ էլ երկարելու իրանց չարա-
բաստիկ գոյութիւնը: Այո, մենք չենք, որ կը կորցնենք
կառավարութեան ներկայ ընթացքից: Ո՛չ մի բանտար-
կութիւն, ոչ մի հալածանք, ոչ մի կոտորում, որ անում
է նա հայերի մէջ, և ոչ էլ անլուր ինկվիզիցիան, որին
ենթարկում է նա հայ բանտարկվածներին, ոչ մէկի, ոչ
մէկի գործադրութիւնից մենք չենք, որ կը կորցնենք:
Մեր տանջանքները, մեր նահատակութիւնները մեր մի-մի
յաղթանակներն են, և հայ ժողովուրդը կը կարողանայ
օգտվել զրանցից, ինչպէս և մէկ օր արդարութեան դա-

տալ՝ ճիւղը կարգալ իր այսօրւան տէրերի դէմ: Թող ու-
րեմն կառավարութիւնը շարունակէ իր ներկայ ընթաց-
քը, և մեր բոլոր կորուստները մեզ կը տան աւելի ոյժ
և յարատեւութիւն շարունակ ձգտելու աղատվել այն
սարսափելի լծից, որ արդէն չափազանց ծանրանում է
մեր վրա: Մեր թշնամու կանոնաւոր զինւորական զօրու-
թեան դէմ մենք առաջ կը դնենք ժողովրդային ան-
կանոն զօրութիւնը: Ո՛վ կը տանէ մեզնից իր դատն —
ապագան կասէ: Բայց ինչ որ էլ լինի ապագայում —
տարվենք, թէ տանենք, — մենք գիտենք այսօր այն, որ
մեր ներկայ ընթացքը միակ նպատակայարմարն է աղա-
տութիւն ձեռք բերելու համար: Այդ բաւական է մեզ
համար, որպէսզի գործ դնենք այսօր մեր բոլոր ոյժե-
րը և նոյն շաւղի վրայով առաջնորդենք հայ ժողովու-
րին: Այդ ընթացքով էլ մենք չենք, որ կը կորցնենք:

Թ. Գ. Թ. Ա. Կ. Յ. Ո. Ի. Թ. Ի. Ի. Ն. Ն. Ի. Բ.

ՆԱԽԱԿՆԵՐ ԹԻՒՐԿՆԵՐԻ

Գ Ա Ղ Ա Տ Ի Ո Յ Բ Ա Ն Տ Ա Ր Կ Ո Ւ Ա Ց Ն Ե Ր Ի Կ Ր Ա Ց ՁԱՐՀՈՒՐԵԼԻ ՁԱՐՁԱՐԱՆՔՆԵՐԸ. *)

Գ ա Ղ ա տ ի ա — Բ ա ն տ.

Գաղատիոյ բանտէն կը գրեմ այս տողերն: Կեսար-
իայէն, Եօզղատէն, Մարզուանէն և այլ մի բանի տեղե-
րէն յաջորդաբար թւով 500 հոգի էինք իբր քաղաքա-
կան յանցաւորներ, որոնցմէ մի մասը աղատ արձակուե-
ցան, թիւրք կառավարութիւնը մինչեւ իսկ չը կարենալով
նոցա անմեղութեան վրայ շինծու յանցանքներ բարդել **):
Անլուր, պժգալի փորձեր ու միջոցներ գործադրուեցան
իբր խոստովանութեան դեղ ու դարման: Ձարաբանք,
անարգանք, ծեծ, մերկանք, լլկանք, անօթի ու ծարաւ
թողուլ սովորական ձեւակերպութիւնների կարգն անցած
էին: Սաստկաշունչ ձմեռը աւելի դառն կը գործէր, գոգ-
ցես աջակցելու համար այդ փորձերուն ու միջոցներուն.
ցնցոտի խշտեակները՝ անկողնոյ տեղ, մկների կրծած հա-
ցի վիշտները՝ կերակուրի տեղ, աղտոտ սափորիկնե-

*) Ներկայ սոսկալի նամակն ուղարկել է մեզ Գա-
ղատիայի բանտարկվածներից մէկը, որ իր նկարագրու-
թիւնների ճշգրտութիւնը կատարելապէս երաշխաւորում է:
Անտարակոյս, սոյն գրութիւնն, իբրեւ նշանաւոր դօկու-
մենտ թիւրք կառավարութեան դէմ, կը շտապեն ար-
տաւայել այն բոլոր հայ ու եւրոպական թերթերը, ու-
րոնք արդարութեան եւ մի ճնշված ազգի գոյութեան
նախանձախնդիր են, որով էլ նրանք Եւրոպայի առջեւ մի
անգամ եւս կը մերկացնեն թիւրք կառավարութեան
չափն անցած վայրենութիւնները: ԽՄԲ.

**) Թէ ինչ սոսկալի վիճակի ենթարկվեցան սուլ-
թանի այդ «ներկածներն» իրանց արձակումից յետոյ՝
տես «Հնչակ»-ի ներկայ տարեշրջանի № 5, թղթակ-
ցութիւն Գաղատիայից: Ծ. ԽՄԲ.

րու գարշահոտ ջրերն — ամեն բան խնայողութեամբ տրուեցան հայ բանտարկեալներին պապական ու ծարաւը անցունելու համար. հինաւորաց ժանդոտած ծանրակշիւ շրջութաները երեւան հանեցին, որպէս եւ անտանելի ուռմբերն ու գնդակները, փայտեայ ու երկաթեայ ձեռնակապները՝ ոմանց վղին, ոմանց ոտքին եւ շատերու ձեռներուն կապուեցան՝ խօսեցնելու համար այն բաները, որ կառավարութիւնն ու բանտի պաշտօնեայք կամենային լսել:

Բանտարկուածները խոստովանեցնելու համար աւելի յարմար որոշած էին փոխանակ ցերեկի՝ ձմեռուան երկայն ու ահարկու գիշերները հարցաքննել: Մերթ ժամը 3-ին, մերթ կէս գիշերին եւ մերթ առաւօտեան դէմ բանտի իւրաքանչիւր նկուղէն կը լսուէին լալախառն ու հեղձամղձուկ հեծկլտանքներ եւ երբեմն ալ աղիորդում աղաղակներ — «չեմ գիտեր, չը տեսայ... մեռայ», եւ այլն, որոնց կը խառնուէին թիւրք բանտարկուածներու սոսկալի գոռումն ու գոչումը, ամեն կողմէ երգուած պլաղան ու սրիկայական թիւրք ինքերը՝ ու ման ինքերը, որպէսզի — կառավարութեան պատուէրով — չը լսուէին փայտի հարուածներու տակ կամ տաքցած ու շամբրած շիշերու առաջ, կամ ձիւնի կոյտերու վրայ բոլորովին մերկամարմին ծնրադրող հայ պատանւոյն ու երիտասարդին ճիւղն ու վայնասունը: Գին փայտէ հարուածներու տակ կը գոչէ՝ «ալ մեռայ», ուրիշ մը ձիւնի կոյտերու վրայ գլխէ ի վար թափուած սառն ջրերէն սարսուռ զգալով կը պոռայ, «ալ սառեցայ», եւ անգին մի երրորդը հրաշէկ ու տաքցած շիշերէն ստացած վերքերի ցաւէն կը ճւայ ու կը ճչէ, աղիորդում ձայնով ըսելով՝ «այրեցայ, մրկեցայ, ալ կը բաւէ, հրէշներ, մեռցուցէք զիս որ աղատիմ», ... եւ այսպէս շատերը տանջեցին: Անարգանքները, չարչարանքները՝ գրչիս ներածները միայն գրեցի, սակայն գործ գրուեցան նաեւ երբեմն այնպիսի լրբենի միջոցներ թէ պատանւոյն, թէ չափահասներու վրայ, որ լսելով իսկ մարդ կը սարսափի անշուշտ եւ գրիչներն իսկ կը կասին ու կը պատկառին այդպիսի դազանային ու վայրենի արարողութիւնները գրելու ու գծելու, որոնք գործադրուեցան կառավարութեան պաշտօնեայներու կողմէ — միւլթսարըֆէն սկսեալ բոլոր գործադիր պաշտօնեաներու բացորոշ հրամաններով եւ բանտի մարդասպաններու ու աւազակներու ձեռքով:

Այս անլուր ու բարբարոս չարչարանքները սկսան գործադրուիլ տարեգլխի եւ ծննդեան տօնի գիշերները: Բանտի զոհերն սակայն թողունք բանտի մէջ եւ այս պահուս քիչ մը բանտէն դուրս ելնենք եւ տեսնենք թէ ինչեր կը կատարուէին Կեսարիոյ մէջ եւ անոր շուրջ գտնուող հայաշատ գիւղերը: Կեսարիոյ թիւրքերը կը միանան մօտակայ հաճըլար կոչուած գիւղի թիւրքերու հետ եւ կը մոտեն քաղաքի մօտիկ հայոց այգիները, նախ կը ջարդեն ու կոշնջացնեն անոնց ամբողջ բուսականութիւնը, ապա կրակի կուտան գիւղեցիկ տուններն ու ամարանոցները եւ յետոյ սպառնական դիրք կը բռնեն Կեսարիոյ քաղաքի հայերու վրայ յարձակելու միտումով: Եւ նորա սրերով, բրերով, դէնքով կը յարձակին հայերու տուններն ու խանութները թալկելու եւ թէքէ Եօնու ըսուած շուկան, խանութները ու սէրկիները կը կողոպտեն, կը փշրեն, հայերու վրայ

ալ յարձակելով կը զարնեն, կը ծեծեն, կը կոտորեն: Ի ֆ.ք էր է մեծ գիւղէն ալ ձայն կուգայ, թէ կոխուեցաւ պաշտպանը թիւրքերու կողմէն, հայոց հարսերը լիւեցան, կոյսերը պղծուեցան, տղամարդիկ ծեծուեցան ու սպանուեցան, եւ ապա կացիներով դռները խորտակելով՝ շալակներով ու տոպրակներով հայոց տունները կողոպտեցին, եւ այդ բոլորը տուններու մէջ քանի մը խիստ փնտուած յեղափոխական բռնելու պատրուակաւ՝ միացած կառավարութեան պաշտօնեաներու հետ եւ գործելով սոցա հրամաններուն համեմատ: Կ. ատոր փոխանակ սայլերով լեցուն եւ երբեմն ալ հետիոտն ամեն կողմէ եւ ամեն գիւղերէ հայեր լեցուեցան բանտի բակին ու ներսը. մինչեւ անգամ բանտի դարշահոտ ճեմի շերտն ու արտաքնոցները ձերբակալուած հայերու համար ննջարաններ եղան եւ բանտի բացօդեայ բակը պառհասներէ կապուած, շղթայուած անձերու համար պատսպարանաց տիղի. թշուառ բանտարկուածներն իրենց քսակները եւ արժէքաւոր ինչ որ ունէին կամայ ակամայ բանտի մարդասպաններին յանձնեցին, որպէսզի գէթ արծաթի գնով գնեն մի քիչ գթութիւն: Ոմանք ալ բանտարկուեցան ածուրի շտեմարաններու մէջ, եւ այդօրը յատկապէս ածուր գնուեցաւ եւ այնտեղ ձգուողներուն վրայ ածուր, ջուր եւ կալ միասին թափուեցան ու սրսկուեցան: Այդտեղ բանտարկուած սիրուն պատանիներն, պատուաւոր վաճառականներն ու երիտասարդները յետոյ դուրս ելան այդ տարօրինակ ու նորահար բանտէն իբրեւ մի-մի ուրուականներ եւ ալտոտ, փիս խաբչիկներ: Աստ առաջ կը բերեմ բանտարկուածներէն անոնց անուններն որք ամենէն խիստ տանջանաց են թարկուեցան թիւրք պաշտօնեաներու կողմէ:

1) Շաւարշ Ե. Եսայեան, թալասցի, 40 տարեկան, 4 զաւակներու տէր, տեսուչ եւ ուսուցիչ Վարդ-Պատրիկեան վարժարանի, վիշայեալ ուսումնական խորհրդոյ կենդրոնական վարչութեան կողմէ: Սա առաջինն եղաւ Կեսարիոյ եւ շրջակայից բանտարկիւող մէջ տարեգլխի առաջին գիշերը, ժամը 7-ին երկու հարիւրապետ, ընդհ. դատախազի օգնական եւ 30 զինեալ ոստիկաններ սորա տունը կը կոխեն, բոլոր գոյքերն, արկղերն ու սնտուկները թափելէ ու որոնելէ յետոյ, նստարանները եւ մինչեւ իսկ առաստաղները կը խորտակեն բան մը փնտուելու պատրուակով եւ իր գրական բոլոր թղթերն ու գրքերը մէկտեղ առած, զինքն ալ կը ձգեն բանտը, 48 ժամ շարունակ անօթի ու ծարաւ կը պահեն եւ 6 օր խոնաւ մերկ զետնի վրայ կը պառկեցունեն, չը խնայելով նաեւ գաւազանի հարուածները:

2) Սարգիս Թէքէեան, թալասցի, 41 տարեկան, կրկին զաւակներու տէր: Վայրագ գանակոծութենէ յետոյ ցիխի մէջ կը նստեցնեն եւ գլխէն վար ստիւրներով, ձմեռ ժամանակի պաղ ջուր կը թափեն. պետք կիսովին կը փետտեն, թեւերը կապելով՝ գլխովայր կը կախեն. ծնկներուն մէջ մեծ քար դետեղելով ծունր դնել կուտան, քարէ սափորիկի սրածայր ըմպիչը նստուկին անցքը կը խոթեն եւ միւսի բերնին կը փչեն. կը սկսի նորա բերնէն ալը դուրս գալ փոխի. ապա տաքցուցած շիշ կանցունեն միղանոցին մէջ եւ մարմնոյն շատ կողմերը նոյնպիսի շիշերով կայրեն: Այլ օր շարունակ այդպէս կը չարչարեն եւ ի վերջոյ ամենամաղորմ ու

կեղտոս գաղանուծեամբ բռնի կը ստիպեն սորա և 20-րորի Գաղութի պատիւը միմեանց բռնաբարել տալ...

3) Կարապետ Քէրթմէնեան, թալաւացի, 23 տարեկան, ուսուցիչ: Սորան ալ չարաչար կը դանակոծեն, 4 ժամ ոտքերէն գլխի վար կը կախեն, ջրալից հողի վրայ գիշերը մինչ առաւօտ ծնկներու վրայ կը կայնեցնեն, վրէժն չուան անցունելով՝ դեմին վրայով քարշ կանեն, հաղիւ թէ կաղատի խեղդամահ լինելէ և վերջոյն ալ 11 օր ածուխի շտեմարանին մէջ կը փակեն անօթի ու ծարաւ:

4) Ռուբէն Քէհեանեան, թալաւացի, 40 տարեկան, ամուսնացած. անխղճաբար կը ծեծեն, մերկացընելով գլխէն վար ջուր կը թափեն ձմեռ ատեն մը, ծրնկներուն մէջ քարեր ղետեղելով ծնրադրել կուտան, ցեխի մէջ պառկեցնելով անգթաբար կը կոխոտեն, եւ այդ բոլորը կը տեւէ 6 օր:

5) Ղազար Ղեղիբեան, թալաւացի, 40 տարեկան, զաւակներու տէր. մերկացնելով ստէպ-ստէպ երկար ժամերով կը դանակոծեն մինչեւ արիւն:

6) Արսէն Գալֆաեան, թալաւացի, 33 տարեկան, ամուսնացած, վկայեալ փաստաբան եւ փոխանորդ կառավարական գանձուն. 4 օր առանց հացի եւ ջրի թողնելէ յետոյ գէնձիրլիք կոչուած շղթաներու եւ կազի պահարան խցիկի մէջ 11 օր շարունակ կը պահեն գրեթէ մերկ, չոր հացով միայն կերակրելով, անարգալից հայհոյանք տեղալով աղբի, անձնական ու ընտանեկան պատուոյ դէմ:

7) Աբրահամ Խաչատուրեան, թալաւացի, 28 տարեկան, ամուսնացած. կը դանակոծեն խիստ և ցեխի մէջ նստեցուցած շամբուրներով կայրին մարմինը:

8) Հաճը Մաճառեան, կեսարացի, 20 տարեկան, մերկացնելով գլխէն ջուր կը թափեն ժամերով 4 ժամ ալ ցեխի մէջ ծնրադրի կընեն եւ տաքցուցած ունելիով ոտքերն ու ուսերը կայրեն:

9) Յակոբ Ճէպիտէլիբեան, կեսարացի, 30 տարեկան. սա բոլորովին սխալմամբ բռնած էին ուրիշ ցակ. ճէպիտէլիբեանի տեղ. 24 ժամ շարունակ ցեխի մէջ մերկամարմին գլխէն վար սափորներով ջուր կը թափեն, ապա մարմնոյն շատ տեղերը ունելիքով կայրեն, միզանոցին մէջ տաքցած շիշ կը խոթեն եւ այլ շատ չարաչարանք կուտան, եւ միայն յետոյ երբ կը հասկնայ միւթէսարըֆը թէ այդ անձ սխալմամբ բռնած են, կը կանչէ իր մօտ եւ կը բաւականանայ այս բտմանի խօսքերն ըսելով. «Օղլում հագգընը հեւալ էթ սիդի եանը շէթիլիլիլէն» (որդիս իրաւունքդ նուիրէ, ձեզ սըխալ են բերեր):

10) 20 Երուրու Յակոբ, կեսարացի, 45 տարեկան, զաւակներու տէր. կը դանակոծուի չարաչար եւ մերկամարմին սափորով լի միջ կը թափեն, կը լըկեն չարաչար, գլխի վար կը կախեն, բերանը բանալով կը թքեն, օրերով անօթի կը թողուն. եւ այդ բոլոր չարաչարանքներն ամբողջ 12 օր կը տեւէ:

11) Հաճի Ղազար Մաճառեան, կեսարացի, 60 տարեկան, զաւակներու տէր. 42 ժամ անօթի կը թողուն բացօդեայ տեղի ձիւնի վրայ, այնպէս որ սաստիկ կը սառի. միւթէսարըֆ փաշան փախնալով թէ չը մեռնի եւ դործը ծանրանայ, թող կուտայ, լայց հաղիւ թէ

բանտի դռնէն կելնէ խեղճ ծերունին կը մարի ու կիշնայ թաւալելով ձիւնի մէջ. ոստիկաններն բաղմուծեան առջեւ վերցնելով կը տանեն եւ կը ձգեն իր տունը:

12) Մարտիրոս Ճիվանեան, էֆէրէցի, 18 տարեկան, նոր շրջանաւարտ Մարդուանի անգլիական Անատոլեան Գօլէճի. կը մերկացունեն նախ եւ վայրենաբար կը դանակոծեն, ապա կախաղան կը դնեն եւ վերըստին կը ծեծեն, այնուհետեւ մերկամարմին կը պառկեցունեն ցեխոտ եւ ջրալից դետի վրայ եւ օրերով անօթի կը թողուն. նոյն իսկ միւթէսարըֆ փաշան ինքն իր պաշտօնատան մէջ կապտակէ, կը ծեծէ ու կը հայհոյէ թշուառ պատանեակն:

13) Բարսեղ Տէօքմէճեան, կեսարացի, 27 տարեկան. սորան կը մերկացնեն եւ այնքան խիստ կը դանակոծեն, որ արիւն կերեայ կուրծքի ոսկորները կը փնտռուին և 15 օր շարունակ առատ արիւն կը թքէ:

14) Յովհաննէս Արզումանեան, կեսարացի, 28 տարեկան. սորան մեղադրելով թէ կեսարացիներու կողմէ գործի մը համար Մարդուանի ընկերութեան պատուիրակ գացած է, աներեւակայելի կերպով կը դանակոծեն, ապա կը մեղադրեն թէ իր, Յովհաննէսի, փաստաբան եղած օրերու մէջ սպանուած թիւրքն ինքն է սպաննած, մինչդեռ թիւրքերու կողմէ սպանուած ըլլալն արդէն վաղուց ստուգուած է, եւ հըրացաններու կոթերով զինուորները անգութ հարուածներ կը տեղացունեն վրան եւ տանջանք մը չը մնաց որ չը տային նորան անգաբար:

15) Կիւլպէնէ Համալեան, թալաւացի, 19 տարեկան. ոտքերուն շղթայ եւ ձեռաց վրայ երկաթեայ ծանր ձեռնակապեր դրուելով՝ անօթի ու ծարաւ թողուցու 48 ժամ:

16) Մկրտիչ Ստեփանեան, կեսարացի, վաճառական, 25 տարեկան. ածուխի շտեմարանը ձգուելով վրայէն պարկերով ածուխ եւ կաղ թափեցին, և այդպէս ամբողջ 12 ժամ:

17) Յովհաննէս Գարագիւլահեան, Գուլահ անուանեալ, կեսարացի, 21 տարեկան. ֆէյզուլահ անուն հարիւրապետը սորան կը ձերբակալէ Մանճըսի մէջ եւ ծեծելով կը բերէ մինչեւ Էֆէրէ եւ այդտեղ կառավարութեան կետինը անոռի մէջ մէկ ոտքէն գլխի վար կը կախէ եւ գլուխը կը թաղէ ձիւնաղբի մէջ. 24 ժամ այդպէս կախ թողնելէ յետոյ՝ միւս օրը Կեսարիա բերելու ատեն ճամբան միւսման թըգքեաթիպի (հարցաքննիչ) Ահմետ ամենայն բռնութեամբ կը փորձէ ստիպել զԳուլահ վկայելու համար, թէ Կեսարիոյ այգիի մը մէջ թիւրքի մը սպաննուածին աւրած է Յովհաննէսը, սպաննալով թէ եթէ այդպիսի վկայութիւն չը տայ՝ չարաչարանաց տակ իրեն սպաննել կուտայ: Կեսարիա հասնելէ յետոյ սաստիկապէս կը ծեծուի եւ շատ օրեր ոտքերուն ծանր շղթայ անցուցած՝ անօթի ու մերկ կը թողուն զինձիրլիք ըսուած խցիկի մէջ:

18) Եղիա Մէշէճիեան, կեսարացի, 22 տարեկ.

19) Կարապետ Փափաղեան, պէլէկէցի, 60 "

20) Սերովբէ Փափաղեան, " 33 "

21) Յակոբ Փափաղեան, " 34 "

Եւ չորս անձերը մինչեւ արիւն կը դանակոծեն

եւ չի շարունակում ու տարբերակներով չարաչար կը տանջեն ամբողջ օրերով:

22) Մ ա մ ա ս ք է օ փ ր ի ւ կ ե ա ն, պէլէկէսցի, 18 տարեկան, սորան երկար ժամերով կը ծեծեն, տաքցած ունեւորներով խիստ կը չարաչարեն եւ ապա մէկ գիշերուան մէջ քանիցս թշուառի պատիւը կը բռնաբարեն գաղանաբարոյ կառավարութեան գաղանաբարոյ պաշտօնակները:

23) Ա ն տ օ ն Ռ շ տ ու լ ի, Կ. Պօլսեցի, 45 տարեկան, զաւակներու տէր: սա կը ձերբակալուի Եփէքէի գիւղի մէջ 500-ի չափ պաշտպաններու եւ ոստիկան զինուորներու ձեռքով ծննդեան օրերու մէջ: Այդ վայրենիներու բռնած գործերը Եփէքէի մէջ այդ պահունք վերը կարծ գրեցինք: Բանտը փոխադրելէն յետոյ ամեն տեսակ չարաչարանաց տակ կը ձգեն եւ կը փորձեն թունաւորել: Տեսնելով բազմաթիւ անմեղներու կրած տանջանքները, Ռշտունի Տարցաքննութեան միջոցին նոցա արձակուած կը պահանջէ, իր վրայ առնելով բոլոր երեւակայնի յանցանքները, յայտարարելով թէ ինքն չլինէր չափեան Կառավարութեան գործադիր անդամ է եւ միեւնոյն ժամանակ մերկացնելով ու հարուածելով Կառավարութեան բռնակալ ու կեղտոտ արարքներն ու բռնած ընթացքը եւ պաշտպանելով ժողովրդեան անբռնաբարելի ու սուրբ իրաւունքները: Թէ գործ գրուած քննութիւններու միջոցով եւ թէ այդ լեզուին համար մեծ կարեւորութիւն մը ստացաւ Ռշտունի ձերբակալութիւնը:

Եփէքէի բանտին մէջ ջաշացական Ա ր ի ս տ ա կ է ս անուն 45 տարեկան անձը ամբաստանուելով նոյն տաճկական « յայտարարութեանց » խնդրով թէ իր ինքն ալ փակցուցած է, անմեղ տեղը ամենասուկայի անարդանքներու եւ տանջանքներու մատնած են. նախ 10-ի չափ սրիկաներ բանտի մէջ պատիւը կը բռնաբարեն եւ յետոյ 4 օր վրէժն կը կախեն՝ անօթի ու ծարաւ պահելով: Գրեթէ մերձիմահ՝ կաղաչէ որ իրեն ջուր տան. ոստիկան մը ջրով լի սափորը կը մօտեցնէ եւ գլխուն զարնելով՝ սափորը կը կտորուի եւ թշուառի գլուխը կը վերաւորուի: Տեղակալին լուր կը արուի թէ Արիստակէսը մեռնելու մօտ է, այդ ժամանակ կախուած տեղէն վար կառնեն եւ իբր մեռեալ մերկամարմին, ձիւնի մէջ կը թաղեն ժամերով, մինչեւ որ կիմացուի թէ թշուառը բոլորովին անմեղ է եւ վախնալով մահէն, անմիջապէս կարձակեն:

Եփէքէի բռնութիւններու մէջ կը գտնուէր նաեւ կին մը տիկին Ս ր ք ու Տ ի ք է շ Լ է ճ Ե ա ն: Այս գոթաղղ կինը բանտի մէջ շատ տանջանքներ կրելէ վերջ հակառակ իր արձակած աղիոգորմ ձիւնուրու եւ լացին, ու թ գաղանաբարոյ ոստիկաններու կողմէ բաց տեղ մը կը տարուի եւ վատաբար կը լլկուի:

Եփէքէի բռնութիւններու այս սոսկալի չարաչարանքները, որ հրէշաւոր կառավարութիւն մը կը կատարէ, նկարագրեմ նաեւ փետրուար 16-ի արարողութիւնը, որ նուազ սոսկալի էր. այն է մեր փոխադրութիւնը Կեսարիոյ բանտէն Կաղաթիոյ բանտը: Այդ թիւն կէս գիշերն անցած՝ էամ մէկին, ամենքս 200 հոգի Կեսարիոյ բանտն ենք գեռ, երբ յանկարծ ահաբեկու ձայնով մը բանտի դռներն կը բացուին, կոշտ ու կոպիտ բանտապանները եւ զինուորները հրմշակելով կարծեցու-

նեն մեզ եւ կէս քուն՝ կէս արթուն կը հանեն մեզ մեր անմահանալի անկողիններէ. ոմանք չիմանալով ինչ կայ՝ այլայլեալ կը մարին կիցնան, ոմանք կը դողան ահ ու սարսափի մէջ, ոմանք հնազանդելով իրենց բաղբին խոթող լուրթեան մը մէջ կեննեն: Վերջապէս կը հանուի՝ բանտէն դուրս. իւրաքանչիւրի վրէժն ու ձեռքերուն շղթայ եւ ծեռնկապ դրուելէ յետոյ, զոյգ-զոյգ եւ երբեմն 4-5 հոգի իրարու կը կապուին եւ ապա կառավարութեան դռնէն դուրս կը հանուինք: Ոչ որ գիտէ թէ ուր կը տարուինք, երբ մէկէն կը տեսնենք այնտեղ նախապատրաստուած կառքերու երկայն շարք մը: Զինուորներու ու ոստիկաններու անպատուաբեր աջակցութեամբ կը լցուինք այդ չոր ու մերկ կառքերու մէջ, ոչ մաշկեակ կամ վերմակ, ոչ բազմոցի նման բան մը եւ ոչ իսկ ցրտին ու ձիւնին գէժ պատսպարելու ծածկոց մը. շատերուս ոտքերն են բոպիկ եւ գլուխը բաց, որովհետեւ աղտ ճրագով խորամուկ բանտի մէջ հազիւ թէ վրանիս հագնելու միջոց ունեցանք, այնքան աճապարել կուտային մեզ: Վերջապէս գիշերուան խորին մթութեան մէջ, սաստիկ ձմեռով մը այդպիսի վիճակով ճամբայ ելանք՝ հեծեալ բազմաթիւ ոստիկաններու, պաշտօնականներու եւ զինուորներու հսկողութեամբ, բայց ուր, ոչ որ գիտէր. կառուղին միայն կիմացնէր մեզ թէ Կաղաթիւ կերթանք, որ կառավարութեան կեդրոնն է Կեսարիոյ եւ Եփէքէի համար: Ամբողջ եօթն օր այդպիսի գոթաղղ եւ վերջին ծայր թշուառ ճանապարհորդութիւնն ըրինք, երեկոները գոմերու մէջ, հսկողութեան տակ եւ քարերու, յարդերու, հողերու եւ աղբերու վրայ, իսկ ցերեկները ցրտաշունչ քամիէն, փոթորիկէն, ձիւնէն ու անձրերէն կառքերու պատառուտած ու խորխուր ծածկոցներու տակ կը բռնուէր չոր օրը վերջապէս հասանք Կաղաթիւ ուղղակի բանտը: Ճանապարհի չարաչարանքներն ու տառապանքները լաւ հասկցնելու համար բաւական է ասել, որ Կաղաթիւ վատ բանտն արքայութիւն երեւցաւ մեզ ամենուս համար: Անցան ժամանակներ, օրեր, ամիսներ, որ կը դանուինք այստեղի բանտին մէջ եւ կը սպասենք մեր դատաւարութեան, որ մօտեցաւ պիտի տեսնուէր: Բայց այդ սպասումին մէջ մենք մեր ընկերներէն պիտի կորցնենք, որովհետեւ շատերը խիստ հիւսնադատեցան եւ այս օրերս յոյժ ցաւալի կորուստ մը ունեցանք. մ ե ո աւ Ա ր ս է ն Տ է օ ք մ է ճ Ե ա ն անուն 23 տարեկան երիտասարդը, որոյ ընդունակութիւններն ու բնութեան ազնուութիւնը խիստ սիրելի էին եւ ապագայ մը խոստացող: Արսէնը շատ չարաչարանքներ կրեց բանտին մէջ. նա շատոց արդէն հիւսնադ կերեւէր, երբ մէկէն վերջին 15 օրուայ մէջ հիւսնադութիւնը սաստկացաւ եւ մահը յափշտակեց: Խեղճը իրմէ մեծ եղբայր մը ունէր բանտի մէջ, բայց ոչ եղբայրը եւ ոչ այլ որ թող տուին տեսնուիլ հետը. . .

Ահա մեր վիճակը: Կառն է մեր ճակատագիրը — մենք գիտենք, բայց ամենատարագի անձն ալ կը խոստովանի, որ յիրաւի, եթէ գոթաղղ մը կայ, այդ գոթաղղ տաճկական բանտերու մէջն է, եթէ միջնադարեան էնքիլիթներու սուրած չարաչարանքներէն աւելի սոսկալի կուզեն տեսնել — կը գտնեն այն տաճկական բանտերու մէջ, եթէ մարդկային անձի ստորացման ամենազաւա-նային տեսակը կուզեն — կը տեսնեն այն տաճկական բան-

ներու մեջ: Կը կրկնենք, չենք տրանջար մեր ճակատա-
գըրին դէմ, բայց նոյն իսկ տաճկական հարցաքննու-
թիւններն ապացուցին որ օր է ն ք ո վ մեղք չեն կրնար
մեր վրայ բարդել և իսկապէս միայն մի քանիներու դէմ
տաճիկը կրցաւ իր բէֆին համաձայն յանցանքներ հանել:
Ըսէ՛ «Եանցաւորները» սակայն տրանջող չեն բնաւ. եթէ
նոքա ընտրած էին մի «փշոտ ճանապարհ», նոքա ալ
դիտէին անշուշտ, թէ ինչ սարսափելի ձախորդութիւններ
կը սպասէ իրենց, եւ այս վայրկեանիս նոքա միայն բան մը
կը բաղձան. այն որ բոլոր աշխարհ լսէ բանտարկուածներու
արդարութիւն պահանջող ձայնը եւ դոցա չարչարանքնե-
րու ճիչերն ու շղթաներու աղմուկը. որ հայ ժողովուր-
դը իր մէջէն միշտ նորանոր յոգեւոր աւաջ բերէ իր ար-
դար դատի պաշտպանութիւնը յառաջ մղելու համար. որ
հայութեան այնքան զաւակներու կոյստեան վընժով միա-
խառնուի սուրբ պատերազմի պահանջին հետ եւ միան-
գամէն ընդ միշտ ջարդէ այն շղթաները, որք այսօր մեր
վզին, ձեռքերուն ու ոտքերուն վրայ կը ծանրանան եւ
կը տանեն մեզ մահուան դուռը.

ՆՈՂԱՐԸ:

ԳՈՒՐՈՒՊԱՇԻ ԴԵՊԶԸ.

Վան, 21 յունիս 1893.

Արիւնալի դէպք մը տեղի ունեցաւ ամսոյս 8-ին Գ ու Լ ր ու ւ պ ա շ գիւղը, որ վանէն մէկուկէս ժամ հեռաւորութիւն ունի: Չորս գիւղացի, Յ ա կ ո բ վ ա ր դ ա ն ե ա ն, Յ ա կ ո բ Կ ր ի գ ո ր ե ա ն, Կ ր ի գ ո ր Մ ո վ ս է ս ե ա ն, Բ ո լ օ Շ ա խ օ յ Լ ե ա ն, բնիկ շատախցի, եւ երեք դեռատի կոյսեր Ս ա ն ա ն, որ յիշեալ Յ. Գրիգորեանի քոյրն է, Մ ա ր ի ա մ Յ ա կ ո բ ե ա ն եւ Ա ն ն մ ա ն Մ ա ր տ ի ր օ ս ե ա ն վ ա ր ա գ ա յ լեռը կելլեն բանջարեղէն ժողովելու համար: Եւ ահա «համիտիէ հեծելազօրք» կոչուած՝ Համիտի վայրենիներու խումբէն 8 հոգի, որոց երկուքը վարագայ վանուց պ ա հ ա պ ա ն ն ե ր ն են, կը պատահին անոնց: Այս պատահումը, ինչ գիւրութեամբ գուշակելի է, ուստի կը բերէ մի սարսափելի դէպք: Ֆիւրդ զինուորները սուրերնին բաշած կը յարձակին անզէն գիւղացիներու վրայ եւ անոնց աղէկատուր աղաղակները մօտիկ չանելով, կը պատառեն, կը սպանեն չորս գիւղացիներն, ինչպէս վայրի գաղան իր որսը: Այս քառեակ ոճիրը ամենայն պաղութեամբ գործելէ յետոյ, Համիտի պաշտպանեալները կը յարձակին երեք կոյսերուն վրայ եւ աննկարագրելի կատաղութեամբ մը կը պղծեն զանոնք: Արիւնն ու արցունքը իրար կը խառնուին այնտեղ, այդ լեռան վրայ զարհուրանք ազդելով ամենէն անդուծ սրտերուն իսկ: Յետոյ, իբր թէ սովորական բան մը ըրած, կը ձգեն կերթան այդ գաղանները, ապահով ըլլալով որ թիւրքական հզօր կողմնակցութիւնը պիտի պաշտպանէ զիրենք արդարութեան գէժ, որ զժբաղդաբար գոյութիւն չունի ոչ այստեղ եւ ոչ այն ամեն տեղերը, որոնք տաճկի խայտառակ վարչութեան ներքեւ կը գտնուին: Բայց անմեղներու արիւնը կը բողբէ եւ օր մը, որ բարեբաղդաբար հեռի չէ, պիտի ստանայ անշուշտ իր բողբին արդար ու կատարեալ արձապանգր:

Եւրեք աղջիկները իրենց վրայ կատարուած բռնա-

արութենէն սլծափելով՝ կերթան գիւղ իմաց տալու
 համար արէտալի զէպրը: Գուրուպաշ գիւղը, որ 150
 տունէ կը բաղկանայ, սաստիկ կը յուզուի այդ սոսկալի
 աղէտին լուրը առնելով, եւ խմբով կը դիմեն Վարա-
 գայ լեռը՝ ուր արեան մէջ թաթախուած սպանուածնե-
 րը սայլերու վրայ դնելով, կուղեւորին զէպի քաղաք:
 Կառավարիչ փաշան իմանալով այս եղելութիւնը եւ մա-
 նաւանդ գուրուպաշցիներու խմբով զէպի քաղաք գալը,
 խումբ մը զինուորներ կը ղրկէ զանոնք ցրուելու համար:
 Բայց ժողովուրդը խիստ գրգռուած ըլլալով կրնդիմա-
 նայ զինուորներուն եւ այս ընդգիծութեան մէջ քանի մը
 վիրաւորեալներ ունենալով, կրկին կը յառաջանայ զէպի
 քաղաք: Ասոր վրայ կառավարութիւնը ձերբակալել կու-
 տայ սպանուածներու ազգականներէն ու բարեկամնե-
 րէն գլխաւորները եւ խոստումներով, սպանալիքներով
 կը ջանայ զանոնք համոզել որ ետ կենան քաղաք եր-
 թալու զիտաւորութենէն: Բայց հակառակ այս ճիգե-
 րուն, գիւղացիներու խումբը, յուզեալ ու լալագին, ա-
 ռաջ կը դիմէ եւ կանգ կառնէ Անգլիայի հիւպատոսա-
 րանին առջեւ: Ի բացակայութեան հիւպատոսի, նորա
 թարգմանը վար կիջնէ ու սպանուածներու վրայի ծած-
 կոցը վեր քաշելով, ինքը կը տեսնէ կատարուած ոճի-
 րը եւ կարձանագրէ: Յետոյ կերթան Իուսիայի հիւ-
 պատոսին, որ նոյնպէս բացակայ լինելով իր թարգմա-
 նը հետաքրքիր կը լինի անձամբ ստուգելու իրողու-
 թիւնը, խոստանալով միանգամայն հաղորդել ուր որ անկ
 է: Գիւղացիները յետոյ կը գնան քաղքիս բնակիչներէն
 Կ ա ր ա պ ե տ Ն ա լ պ ա ն տ ե ա ն ի տունը, ուր այդ
 միջոցին կը գտնուէր Ալթամարայ Կահուն անարժան
 կաթողիկոսը՝ կուսակալին բարեւոյ ծառայութեանց հա-
 մար հայերէն ստորագրութիւն հաւաքելու պաշտօնով:
 Տառապեալ ժողովուրդն այդ տանը առջեւ խմբուելով,
 կը փափաքի հայ ազգին արատ բերող այդ շողոքսթ
 կրօնաւորին ներկայացնել թիւք կառավարութեան պաշտ-
 պանած վայրագ բիւրդերու զոհերն, իրեւ ազդու, ան-
 հերքելի բողոք մը անոր ստանձնած անարգ գործին դէմ:
 Բայց վատասիրտ կաթողիկոսն արդէն խոյս տուած էր
 տանը ետեւի կողմէն: Նալպանտեան Վարապետը միայն
 կը համարձակի արցունք թափող ժողովուրդի ներկայանալ
 եւ ճիզուհտական եղանակով մը իրենց սիրած եւ հայու
 տունը քանդած «խոհեմութիւնը» պատուիրել: Միւս կող-
 մէն, տեղւոյս կառավարիչը՝ վշտահար ու յուզուած ժո-
 ղովուրդի մը այս խռնումէն զարհուրելով, կը հրամա-
 յէ ձերբակալել ոճրագործ քիւրդերէն երկուքը, որք
 այդ ժամանակ աղատօրէն կը պտտէին քաղքին մէջ:
 Բայց ժողովուրդը շատոնց հասկցած է այսպիսի ձերբա-
 կալութիւններու արժէքը եւ քաջ գիտէ որ այդ տե-
 սակ սոսկալի ոճրագործները բանտին մէկ դռնէն ներս
 կը մտնեն՝ միւսէն դուրս ելլելու պայմանով: Հարցա-
 քննութեան ժամանակ բռնաբարուած լծուառ աղջնիկ-
 ներէն մին կը ճանչէ ոճրագործները, որոնք Վարագայ
 վանուց պահապաններն են: Այս առթիւ աւելորդ չէ
 յայտնել որ յիշեալ երկու բողոքներուն հետ ձերբակալ-
 ուեցան նաեւ վանքի վարդապետներէն երկուքը, յայտնի
 չէ թէ ինչ պատճառով: Նոյնպէս պէտք է յայտնել որ
 Սանոն, իրեք աղջիկներէն մին, հազիւ գիւղ հասած,
 տանժանքներու մէջ մ ե ո աւ: Խնդիրը տակաւին այդ

վիճակին մէջ է:

Մայիս 12-ին հայ երիտասարդ մը յայտնի մատնիչ գըլըճի Յ ա հ ո բ ճ ի ւ հ է ե ա ն ը կը սպաննէ: Երիտասարդը խոյս տուած է:

Մայիս 16-ին Շատախու կ է տ ի կ ի ն մէջ սպանուած գտնուած են հայեր՝ այր եւ կին իրենց երկու զաւակներով մանչ եւ աղջիկ: Ստուգուած է որ ոճրագործները բիւրդեր են, բայց երեւան չեղան:

ՍՈՒՒՆ՝

Յ. Գ. Վերջին պահուն կիմանամ թէ կուսակալն եւ իր արբանեակները ամեն ջանք գործ կը գնեն Գուրուպաշի ոճիրը հայերուն վերագրել. բայց քրդերէն սպանուած լինելը այնքան անհերքելի եւ յայտնի են ամենքին որ սուլթանի պաշտօնեայնէրու այդ բոլոր ջանքերն ապարդիւն պիտի մնան:

Ս.

ՀԱՃԻ ԳԱԼՈՒՍՏ ԱՐԻԱՆԵԱՆԻ

ՉԵՐԲԱԿԱԼՈՒՄԸ:

Երեւնայից յուլիս 4-ից մեզ գրում են հետեւեալը. —

«Հնչակի» ընթերցողներին բաջ ծանօթ Արմտան գիւղացի հաճի Գ ա լ ու ս տ Ա ռ ի ա ն ե ա ն անուանի ասպատակապետը մօտերս ձ ե ռ բ ա կ ա լ ու ե ց աւ: Չերբակալման պարագաները հաղորդեմ կարծօրէն: Գալուստն արգէն տարիէ ի վեր է, որ լեռը ելած էր իր քաջարի ընկերներով եւ իր սխրագործութիւններով սարսափ ձգած էր կառավարութեան եւ մատնիչներու վըրայ *): Կառավարութիւնը այժմ ալ նորան կամբաստանէ թէ անցեալները երեք մատնիչներու սպաննողն ինքն է: Այդ երեք մատնիչներն են՝ Արմտան գիւղի միւստիւր հաճի Գեորգ, միւսը Թ աւ ղ ու տ գիւղէն եւ երրորդը Ա փ ը շ ա յ գիւղէն: Այդ մէկ տարիէն ի վեր է որ քաջ Գալուստի ետեւէն ինկած էին երեք-չորս հարիւր հեծեալազօր, քիւրդ պէյեր, ոստիկաններ, սակայն նոցա ամեն ջանք ապարդիւն կանցնէր. Գալուստն անգրտանելի էր: Յունիսի վերջերը Գալուստն իր խումբը երկուսի բաժնելով ինքը կը մնայ եօթ հոգիով, որոց երկուքն ալ կը շրջէ այլ տեղ: Ինքը իր մնացած հինգ ընկերներով կը գտնայ իր հայրենի Արմտանը, ուր արտի մը մէջ գտնուած ժամանակը կը նկատուին թիւրքէ մը՝ եւ կը ճանչցուին: Թիւրքն անմիջապէս կը շտապէ իմաց կուտայ կառավարութեան, ուսկից ոստիկանը զրկուելով կը հալածեն Գալուստի խումբը: Այս վերջինս կը յաջողի ծանօթ քաղաքի մը մէջ ապաստանիլ եւ այդտեղ ճարպիկութեամբ կը պաշտպանուի մի քանի հարիւր զօրքերէ եւ թիւրք ամբոխէ: Երկուստեք հրացանաձգութիւն կը լինի, հայ կտրիճներէն մէկ արարկիրցի կը սպանուի եւ զօրքերէն ալ մին խիստ կը վերաւորուի: Գալուստի կառավարիչի անձնատուր ըլլալ, բայց նա կը մերժէ: Ոստիկանք կը սկսին արմատնցիները եւ մասնաւորապէս ասպատակապետի ծնողքն ու բարեկամները չարչարել: Այդ տեսնելով՝ Գալուստի մայրը եւ գիւղի քահանան կը գնան քաջարի երիտասարդի մօտ,

կը պատմեն իրերու վիճակը եւ շատ կը թախանձեն որ անձնատուր լինի: Այդտեղ աղնիւ երիտասարդը կը զինջանի եւ անձնատուր կը ըլլայ, ամեն-մի հայի սրտին մէջ թողլով իր անունը անջնջելի:»

ԿՐՕՆԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ, ԿՈՒՒՆԵՐ.

Մշոյ կողմերից մեզ տեղեկագրում են. —

«Պուլանըխի Հ ա մ զ ա շ ե խ գիւղի բոլոր տները (30) իսլամութիւն կընդունին, յուսալով հարստահարութենէ զերծ մնալ: Կառավարութիւնը զանազան պարգևներով կը քաջալերէ նոցա, որը կուզէ օրինակ ըլլան հայ ժողովրդեան: Նոյնպէս կիսլամանան Ալաշկերտի Ե օ ն ճ ա լ ու գիւղացիները (մօտ 70 տուն): Միւս կողմէն՝ Ալաշկերտի զանազան գիւղերէն 35 տուն խմբովն քիւրդերու առաջնորդութեամբ ուսաստանձկական սահմանը կանցնին եւ կը դիմեն Ղարսի նահանգապետին՝ տեղ ե հող ուզելով: Յայտնի չէ թէ ինչ ընդունելութիւն կընէ ուսս պաշտօնեայն: Նոյն կողմերէն դարձեալ 60 տուն հայ կուզեն դաղթել Կովկաս եւ կը հասնին մենչեւ Ապազ Կ է օ Լ կողմէն տեղը, բայց թիւրք կառավարութիւնը իմանալով՝ ետ կը դարձնէ:

«Խ ն ու ս ի մէջ այս գարնան վերջերը հայերը քիւրդերու հետ կուի ունեցած են. երկուստեք սպանուածներ կիցնան, բայց մեծաւ մասամբ քիւրդեր են սպաննուած:

«Յունիսի 2-ին քաջարի եւ մեր կողմերը հռչակաւոր ասպատակ Լ եւ ո ն ը Խնուսի Տ ու մ ա ն գիւղի մօտ, Խ ը ը տ ա լեռան վրայ իր խմբին պահպանութիւն ըրած միջոցին գաղտագողի յանկարծ կը զարնուի բրդերէն: Բայց նորա ընկերները մէկէն արթննալով եւ տեսնելով իրենց սիրած Լեւոնին սպաննուած, վրէժի կուի կը բռնուին քրդերու հետ, որոցմէ չորս հոգի ու նոցա Իւսուֆ աղան կը սպաննեն եւ յետոյ կանհետանան:»

ՆԵՄԱԿ ԿՈՎԿԱՍՏՅ.

Նուսի, 16 յունիս 1893:

Այս օրերս այստեղ պատահեցաւ մէկ արեւնահեղ դէպք, որի նմանը քաղաքս չէ յիշում: Թուրքերն օր ցերեկով յարձակվեցան հայերի վրա եւ սկսան կոտորել. սրով սպանեցին Մ կ ը տ ի չ Վ ա ռ դ ա ն ե ա ն ց անուանով անձը, իսկ սրա որդի Յ ո վ հ ա ն ն է ս ի ն քարկոծեցին եւ ի վերջոյ վրան այնքան բար թափեցին, որ փոքրիկ բլրակ գոյացաւ: Ապա թիւրք ամբոխը սկսաւ ներս խուժել հայկական թաղերը՝ ջարդ տալու նպատակով, եւ հէնց այդ միջոցին նրանց մօլլան, բարձրացած մինարէի գլուխը, այնտեղից գոռում-գոչումով խրախուսում էր. «Մուհամմէտի ուղափառ զաւակներ, կոտորեցէք գեաւուրներին, սրի ճարակ դարձէք նրանց, տէրութիւնը մեր կողմն է» և այլն: Այս հրաւերը լսելով՝ հայերից մի քանի քաջարի երիտասարդներ, հաւաքելով իրանց շուրջ մի խումբ ուրիշ հայ կտրիճ երիտասարդներ, թուրքերի առաջը կտրեցին եւ սկսվեց դրանց մէջ մի կուի, որ տեւեց բաւական ժամանակ: Թուրքերից սպանուեց երեք հոգի: Այդ տեսնելով նոքա կանգ առին եւ սկսան նահանջել: Վերջապէս գաւառապետը

*) Տես «Հնչակ» NNrs 10 հինգերորդ տարի և 5 ներկայ տարեշրջանի:

